

Ján Figel' - komisár pre vzdelávanie, odbornú prípravu, kultúru a mládež

Slovensko, Európa a kríza: súvislosti a východiská

Primaciálny palác, na pozvanie *Konrad Adenauer Stiftung*

Bratislava 6. mája 2009

PLATÍ POVEDANÉ SLOVO

Milé dámy, vážení páni,

je mi čťou zúčastniť sa tejto už 12. diskusie KAS v Bratislave na aktuálnu európsku tému. Po piatich rokoch si Slovensko postupne uvedomuje, že sa ho európske a svetové dianie týkajú stále viac a dennodenne (a to nielen v hokeji a v cestovaní). Vstup do EÚ priniesol završenie úsilia o silnejšie medzinárodné postavenie Slovenska, ale zároveň priniesol silnejší vplyv ekonomickej integrácie na náš vývoj.

Prepad finančných trhov, rýchly nástup hlbokkej ekonomickej recesie a ich nepriaznivé sociálne dopady sú už od minulého leta vrcholnou témou svetových a domácich médií. Je to pochopiteľné: dotýka sa všetkých krajín a občanov. Taký celosvetový pokles okrem vojnových čias svetová ekonomika ešte nezažila od Veľkej krízy v 1930-tych rokoch. Svetové finančné a menové inštitúcie stále prehodnocujú svoje ekonomické predpovede smerom nadol. Len prednedávnom, koncom apríla, Medzinárodný menový fond revidoval svoju prognózu ekonomického vývoja z januára, kedy ešte predpovedal v tomto roku mierny ekonomický rast 0,5 % a pre rok 2010 rast vo výške 3 %. Vo svojej najnovšej prognóze pripúšťa pre rok 2009 celosvetový pokles produkcie o 1,3 %, pričom na budúci rok by mala svetová ekonomika porásť len o necelé 2 %. Tento týždeň aktualizovala svoju ekonomickú prognózu aj Európska komisia, v ktorej predpokladá, že v krajinách Eurozóny (ale aj mimo nej) dôjde v roku 2009 k štvorpercentnej recesii. S ekonomickým poklesom počítame aj v roku 2010. Na

Slovensku sa počíta s ekonomickým poklesom 2,6 %, teda približne na úrovni, ktorú zverejnila prednedávnom Národná banka Slovenska.

Komisia vyjadrila aj znepokojenie nad stúpajúcou mierou nezamestnanosti. V tomto roku dosiahne v eurozóne 9,9 % a pre budúci rok sa očakáva jej ďalší nárast na 11,5 %. Na Slovensku sa očakáva, že nezamestnanosť stúpne v tomto roku až na 12,0 % a na takejto úrovni sa očakáva aj v nasledujúcom roku, pokiaľ vláda neprijme opatrenia na oživenie ekonomického rastu a zvýšenie flexibility pracovného trhu. Tieto čísla sú znepokojujúce. Zamestnávateľia a vládne stimuly by mali podporovať mobilitu v rámci trhu práce, uprednostňovať radšej čiastočné úväzky, kombinovať prácu a zvyšovanie kvalifikácie, eliminovať predčasné prepúšťanie zamestnancov a celkovo motivovať podniky k sociálnej zodpovednosti.

Nepriaznivý vývoj Komisia odhaduje aj vo verejných financiách. Kým vláda predpokladala deficit štátneho rozpočtu na úrovni 2,1 %, Komisia odhaduje, že v tomto roku deficit môže dosiahnuť až úroveň 4,7 %, pričom v roku 2010 sa deficit môže priblížiť až úrovni 5,5 %. Samozrejme, tento vývoj sa prejaví aj na raste celkovej zadlženosti Slovenska. Kým predchádzajúcim dvom vládam sa podarilo znížiť zahraničný dlh z úrovne cca 50 % (2000) na úroveň 30 % (2006), v roku 2010 Komisia odhaduje, že sa zadlženosť Slovenska zvýši na úroveň 36 %.

Obávam sa, že nie to posledná revízia ekonomických ukazovateľov v tomto roku. A len málokto si trúfa s dôverou odhadnúť, kedy nastane obrat a ekonomiky začnú opäť rásť, aj keď sem-tam prichádzajú ojedinelé povzbudivé signály. (už nie voľný pád).

Túto krízu vnímame v prvom rade v jej **ekonomicko-politickej dimenzii**. Vlády sa ocitli pod ohromným tlakom: spolu s centrálnymi bankami musia čeliť rozvratu finančného sektora, a zároveň brzdiť prepád v reálnej ekonomike s tým, že finančné zdroje na jedno aj druhé súčasne nestačia. Prijímajú rôzne balíky

stimulačných opatrení na zmiernenie dopadov krízy. Ak však nedokážu riešiť obe priority súčasne, objem disponibilných zdrojov sa bude ďalej zmenšovať.

Ale kríza má aj svoju **morálno-etickú dimenziu**. Systém, teda zákonný rámec a inštitúcie, ktoré mali zabezpečovať určitý funkčný poriadok, ukázali slabiny resp. zlyhali. Rozhodujúcim zdrojom trendov, ktoré ku kríze dovedli, boli etické ľudské zlyhania vo veľkom rozsahu. Ich prejavom boli také fenomény, ako zisk za každú cenu, enormná spotreba aj za cenu neudržateľného zadlžovania, špekulatívne bankové produkty (bubliny) a operácie, konflikt záujmov medzi ratingovými agentúrami a finančnými inštitúciami, „zlaté padáky či odmeny“ pre manažment krachujúcich bánk. Zjednodušeným výrazom tohto paradoxu bola kombinácia „privatizácie ziskov, a znárodnenia strát.“ Zrodila sa „nová“ generácia a mentalita: „*la generation tout suite*“. Toto ovocie a obraz je dielom kultúry spotreby, je výsledkom politiky konzumizmu. (podporovanej vládami a štátmi, osobitne v USA)

Ekonomickí experti už majú priebeh krízy v podstate zmapovaný: vo svojom rozsahu bezprecedentný rozmach úverovania podnikateľskej sféry ako aj spotreby domácností sa zasekol na americkom hypotekárnom trhu. Tak sa spustil proces znehodnocovania aktív na burzách, ktorý prehľbuje stratu dôvery, istoty a solventnosti čím ďalej tým väčšieho počtu podnikov a ľudí, čoho priamym dôsledkom je prudký nárast nezamestnanosti, nedôvery a obáv v blízku budúcnosť. Aj Slovensko sa stalo obeťou zápornej synergie globalizovanej ekonomiky. Jednotlivé vlády sa jej pokúšajú **čeliť na dvoch frontoch**.

Prvým je epicentrum krízy – mimoriadne zlý a neprehľadný stav vo finančnom sektore. Spomeňte si: po „čiernom septembri“ sme v októbri 2008 spoločne odvrátili kolaps európskeho bankového systému (belgický premiér: na milimetre od kolapsu). Suma jednotlivými štátmi poskytnutých garancií a rekapitalizácií vtedy dosiahla závratných 1700 miliárd EUR. Ale sanácia

finančného sektora metódou *pokus – vyhodnotenie – ďalší pokus* trvá a zatiaľ nepriniesla zásadný obrat.

Je niekoľko odhadov celkového objemu takzvaných "toxických" aktív v súvahách bánk pôsobiacich na európskom a americkom trhu. Práve kvôli týmto aktívam sme v situácii, keď znižovanie úrokov centrálnymi bankami nemá žiadaný efekt: komerčné banky naďalej plošne obmedzujú prístup jednotlivcov, podnikateľov, samospráv a štátov k úverom. Európska komisia síce už určila mantinely v rámci ktorých sa vlády môžu pohybovať pri likvidácii týchto „toxických“ aktív, ale načasovanie ako aj konkrétne opatrenia sú výlučne v rukách členských štátov. Tu musí dôjsť k celoeurópskej dohode a koordinovanému postupu. Inak sa nepohneme z miesta.

Práve pri určovaní nových rámcových pravidiel hry zohráva Európska komisia najväčšiu úlohu. V nasledujúcich dňoch a mesiacoch bude postupne zverejňovať ďalšie svoje návrhy, ktorých cieľom je zvýšenie transparentnosti a dôvery na finančnom trhu a zamedzenie toho, aby sa mohla podobná situácia v budúcnosti opakovať. Koncom apríla Komisia prijala prvé regulačné zásahy do tzv. "tieňového finančnictva", do hedžových a private equity fondov. Už na aprílovom zasadaní sa Európsky parlament v prvom čítaní vyjadril k nášmu návrhu regulovania ratingových agentúr, ako aj k balíčku Solvency II s novými pravidlami pre poisťovací sektor. Ďalej pripravujeme posilnenie stability európskeho finančného systému revíziou direktívy o kapitálových požiadavkách, ako aj etablovaním celoeurópskej inštalácie finančného dohľadu. Sprísňime pravidlá týkajúce sa povinnej kapitalizácie, a zavedieme potrebné nástroje na to, aby sme získali stály prehľad o komplexných finančných produktoch a derivátoch. Taktiež sme prijali odporúčanie pre limitovanie plátov a odmien riaditeľov finančných inštitúcií. Samozrejme, bude závisieť od členských krajín ako toto naše odporúčanie budú implementovať. Komisia nemá v tejto oblasti pôsobnosť, takže môžeme iba odporúčať.

Druhým frontom pre vládnu politiku je udržiavanie určitého objemu hospodárskej produkcie. Vlády skúšajú dočasne a v rámci svojich obmedzených možností čiastočne suplovať výpadok súkromných finančných tokov do výrobného sektora. Ak máme v ekonomike obnoviť dôveru, musíme zastaviť prepád dopytu. Už v marci 2009 sa členské štáty Európskej Únie spolu s Komisiou dohodli na spoločnom postupe pri zmierňovaní dopadov finančnej krízy na reálnu ekonomiku.

Komisia preto navrhla, aby bolo vo forme finančných stimulov z rozpočtov členských štátov, ako aj mobilizáciou rozpočtových rezerv samotnej Únie, vyčlenených celkovo 200 miliárd EUR na včasné, cielené a prechodné investičné impulzy. Z európskeho rozpočtu by to malo byť 30 miliárd EUR. Je to veľa? Málo? Nezabúdajme, že v rovine hospodárskej politiky hrajú dominantnú úlohu štáty, ktorých občania a daňoví poplatníci sú konečnými garantmi a platcami vznikajúcich dlhov. Celkový rozpočet, ktorým disponuje Európska únia, predstavuje iba zhruba štvrtinu verejných výdavkov takej krajiny ako Švajčiarsko.

Preto dajme tejto prvej stimulačnej vlne čas, nech sa prejaví. V decembri 2008 sme sa dohodli na základoch **Plánu hospodárskej obnovy Európy**. V číselnom vyjadrení balíky protikrízových opatrení, ktoré jednotlivé vlády členských štátov doteraz ohlásili, predstavujú ekvivalent 1,1% HDP EÚ. Spolu s celoeurópskymi prvkami Plánu hospodárskej obnovy ako aj zvýšenými investičnými výdavkami vlád, napríklad na podporu vytvárania nových pracovných miest, by sme sa do roku 2010 mali dostať na úroveň 3 až 4% HDP EÚ. Sme v podobnej situácii ako bájnny Odyseus: na jednej strane prielavu je *Scylla* hyperinflácie (zlé) a na druhej *Charybdis* deflácie (ešte horšie), preto musíme postupovať s mimoriadnou opatrnosťou.

Veľa vlád sa snaží naštartovať ekonomický rast zvýšenými verejnými výdavkami do infraštruktúrnych alebo iných verejno-prospešných projektov.

Väčšina ekonomických analytikov je však k takémuto postupu skeptická a rôzne ekonomické školy, ale aj skúsenosti s aplikáciou takýchto projektov sú nejednoznačné. Dá sa síce očakávať z krátkodobého hľadiska mierne zastavenie ekonomického poklesu, no z dlhodobého hľadiska sa neúmerne zvyšuje verejný dlh, ktorý bude raz nutné v budúcnosti zaplatiť. Nevdojak si spomínam, aký nadčasový bol vo svojej výzve k národu v 19. storočí Ľudovít Štúr: „Menej troviť, viac tvoriť!“

Preto je nutné sa spoločne zamyslieť aj nad filozofiou, s akou pristupujeme k rozpočtu. Je evidentné, že v čase krízy akú dnes prežívame a s cieľom naštartovať ekonomiky, vlády majú snahu vo väčšej miere využívať fiškálne stimuly ako aj zvyšovanie verejných výdavkov. Otázka pritom nestojí tak, či je nutné v čase krízy dodržať maastrichtské 3 % rozpočtového deficitu. Správna otázka je, či je politika vysokého deficitu dobrá pre krajinu z dlhodobého hľadiska, či sa myslí aj na budúcnosť a na účet, ktorý sa vystaví ďalším generáciám. Veď každý múdry gazda či hlava rodiny sa snaží o prebytkové či aspoň vyrovnané hospodárenie. Lebo keď príde ďalšia kríza, bude lepšie pripravený. Zodpovedný otec predsa nevyjedá svojim deťom z taniera resp. neprenáša na ďalšie generácie svoje bremená.

Zostavovanie štátneho/verejného rozpočtu je zložitý proces, najmä v čase hospodárskej krízy, ale základná filozofia a prístup by mal byť obdobný ako pri iných typoch rozpočtov, či už pre firmy, alebo pre domácnosti. Keď sa pokles ekonomiky prejaví v nižších príjmoch štátneho rozpočtu, je obzvlášť dôležité investovať finančné prostriedky rozumne s pohľadom upriameným na budúcnosť. V súčasnosti sme v okolitých krajinách svedkami toho, kam až môže nezodpovedná rozpočtová politika vo forme rozšafného míňania krajinu dostať, keď to, čo pred rokmi so slávou zaviedli, teraz rušia. Pred finančným kolapsom EÚ spolu s MMF (a SB) po prvýkrát v dejinách zachraňuje konkrétne členské štáty: Maďarsko, Lotyšsko, Rumunsko.

Kríza má samozrejme aj negatívny dopad na príliv zahraničných investícií na Slovensko. Za prvý štvrt'rok toho roka došlo k výraznému poklesu zahraničných investícií, pričom tento trend sa prejavil už v roku 2008, kedy celkový objem zahraničných investícií dosiahol len 2/5 predchádzajúceho roka. V hodnoteniach zahraničných poradenských spoločností má Slovensko stále dobré vyhliadky a je možné predpokladať, že keď dôjde k zastaveniu poklesu a k oživeniu ekonomiky, tak aj producenti v západnej Európe budú mať záujem preniesť výrobu do lacnejších regiónov v jej východnej časti a neznižovať výrobu na Slovensku, ale v cenovo drahších krajinách. Preto je nutné aj v čase krízy pokračovať v skvalitňovaní podnikateľského prostredia a tým vyslať jasný signál potencionálnym investorom, že aj po kríze bude Slovensko stále atraktívne pre investorov, že bude krajinou so stabilnou menou a chce mať zdravé verejné financie.

Ctené dámy, vážení páni,

práve na tomto podujatí organizovanom *Konrad Adenauer Stiftung* si musíme pripomenúť, že moderná kresťansko-demokratická politika v západnej Európe sa presadila v rámci úsilia o prekonanie zlyhania a chýb medzivojnového obdobia (potreba morálneho a politického étosu/K. Adenauer – primátor Kolína, kancelár Nemecka). Teda obdobia, keď zúrila hospodárska kríza podstatne väčšia než súčasná. Zodpovední politickí lídri si aj dnes uvedomujú, že táto kríza v sebe nesie riziká, ktoré presahujú horizont možnej volebnej porážky, a teda výmeny jednej garnitúry alebo koalíciej zostavy od výkonu moci. Zodpovední sa snažia do riešení a východísk zapojiť čo najširší vedomostný potenciál vo svojich krajinách. Táto kríza nie je otázkou jedného volebného obdobia: ekonomická obnova môže trvať 5-10 rokov.

Jednou z rozhodujúcich oblastí pre posilnenie jednotlivcov a spoločnosti ako čeliť dôsledkom recesie a nezamestnanosti, je dostupné a kvalitné

vzdelávanie a odborná príprava, relevantnosť poznatkov a celoživotnosť vo vzdelávaní, podpora podnikateľstva a prenosu poznatkov v trojuholníku vzdelanie – výskum/vývoj a inovácie. Z krízy vyjdú ľahšie a skoršie firmy a štáty, ktoré investujú do ľudí a inovácií. Je to veľmi aktuálna výzva aj pre Slovensko. Tí, ktorí v čase krízy znižujú výdaje na vzdelanie, vedu a výskum, ako by prejedali budúce sadivo či osivo.

História sa neopakuje, história sa rýmuje. Preto tak často zaznieva *deja vu*. Preto je veľmi dôležité prijať poučenia z bohatej histórie, osobitne európskej.

Tomáš Baťa ku kríze v roku 1932 :

„Příčinou krize je především morální bída. Přelom hospodářské krize? Nevěřím v žádné přelomy samy od sebe. To, čemu jsme si zvykli říkat hospodářská krize, je jiné jméno pro mravní bídu. Mravní bída je příčina, hospodářský úpadek je následek. V naší zemi je mnoho lidí, kteří se domnívají, že hospodářský úpadek lze sanovat penězi. Hrozím se důsledku tohoto omylu. V postavení, v němž se nacházíme, nepotřebujeme žádných geniálních obrátů a kombinací. Potřebujeme mravní stanoviska k lidem, k práci a veřejnému majetku. Nepodporovat bankrotáře, nedělat dluhy, nevyhazovat hodnoty za nic, nevydírat pracující, dělat to, co nás pozvedlo z poválečné bídy, pracovat a šetřit a učinit práci a šetření výnosnější, žádoucnější a čestnější než lenošení a mrhání. Máte pravdu, je třeba překonat krizi důvěry, technickými zásahy, finančními a úvěrovými ji však překonat nelze, důvěra je věc osobní a důvěru lze obnovit jen mravním hlediskem a osobním příkladem.“

Všetkým demokratickým silám by dnes malo ísť o jedno: čo najviac zmierniť sociálne dopady krízy a rozvíjať ozdravné procesy. (V núdzi poznáš priateľa!) Priateľom ozdravenia a perspektívy isto nie je protekcionizmus, ekonomický nacionalizmus, politický extrémizmus či populizmus. Vedú v lepšom prípade do slepej uličky resp. nikam, v tom horšom do konfliktov v národe a medzi národmi. Ak neudržíme nezamestnanosť na uzde, ak sa nám nepodarí zlepšiť a zrýchliť zaraďovanie ľudí, ktorí stratia zamestnanie, znova do pracovného procesu, a predovšetkým ak sa nám nebude dariť zlepšiť mieru zamestnávania mladých, riskujeme vývoj, ktorý môže testovať samotné základy našej slobodnej, demokratickej spoločnosti. Aj preto Komisia víta rozhodnutie

českého predsedníctva práve na zajtra do Prahy zvolať tripartitný samit na tému zamestnanosti.

Vieme, že iba výzvy k citlivosti, slušnosti, tradičným hodnotám či morálnej obnove nestačia. Všetci - a osobitne kresťanskí demokrati - stoja pred výzvou opäť sa pokúsiť sformulovať a na všetkých úrovniach presadiť zodpovednú a príťažlivú predstavu o politike vo všeobecnosti, a obzvlášť o hospodárskej a sociálnej politike. Je potrebné oprieť sa o tak osvedčené piliere správy vecí verejných akými sú rešpektovanie a posilňovanie slobody, spravodlivosti, subsidiarity a solidarity. Na týchto 4 „s“, ktoré sú úzko vzájomne prepojené, môže stabilne, zdravo a udržateľne prichádzať rozvoj spoločného dobra v záujme dôstojného života človeka, rodiny, obce, miest, regiónu, štátu i spoločnej Európy.

O tieto princípy išlo hneď od začiatku pri formovaní demokratických inštitúcií, ale aj pri etablovaní miestnej samosprávy a decentralizácii štátnej moci na regionálnu samosprávu. Posilniť ľudí, ich slobodu, ich možnosti a upevňovať dôstojnosť každej osoby – to je najlepšia príprava a odpoveď na krízu – malú či veľkú, lokálnu či svetovú. Treba odmietnuť ako *dogmu trhu*, tak *dogmu štátu*. Odpoveďou na krízu nie je viac štátu, ale viac dobre fungujúceho štátu. Nie viac trhu, ale viac slobody a zodpovednosti na trhu – obchodnom, ekonomickom, pracovnom. Osvedčená rovnováha sa nazýva sociálne trhové hospodárstvo, pre ktoré platí: „Čo nie je ekologické, nie je ani ekonomické“. Hľadáme rovnováhu medzi ziskom a spoločenskou zodpovednosťou firiem, trhom a spoločenskou dimenziou, výrobou a spotrebou.

Okrem iného sa budeme musieť rozhodnúť ako sa postavíme k finančnej špekulácii a vôbec k úlohe finančného sektora v hospodárstve stojacom na princípe slobody podnikania. Budeme sa tiež musieť nanovo dohodnúť na spôsobe a miere v akej môže štát vstupovať do prerozdelenia bohatstva, a materiálneho zabezpečovania tých, ktorí sú z rôznych príčin vyradení z pracovného procesu. Reč je o odvodoch, daniach, ako aj o zdravotnom,

sociálnom a starobnom zabezpečení. To všetko sa odohráva na pozadí prehlbujúcej sa globalizácie, zmeny klímy, nedostatku resp. zdražovania energií, starnutia populácie, narastania migrácie včítane ilegálnej imigrácie, meniacej sa spoločnosti a jej hierarchie hodnôt. V spoločnosti stále nedoceneným a pritom veľmi účinným nástrojom obnovy vzťahov a mravnosti, sociálnej a medzigeneračnej solidarity je rodina – základná bunka každej spoločnosti. Čo je dobré pre rodinu, je dobré aj pre štát. Naopak to vždy neplatí. A v neposlednom rade budeme musieť dôsledne klásť dôraz na spravodlivosť, boj s korupciou a na slušnosť, nielen ako na právnu kategóriu dodržiavania zákonov, ale predovšetkým ako na etický imperatív.

Ctené dámy, vážení páni,

pred 20 rokmi sme dostali dar slobody, pred 5 rokmi dar spoločnej Európy. Aj z úcty k tomu sa nesmieme posúvať ako kyvadlo od komunizmu ku konzumizmu, od násilného kolektivismu k bezbrehému individualizmu. Som presvedčený o tom, že obnova musí prísť z koreňov našej kultúry a skúseností, ktoré sme na ceste históriou nadobudli. Z inštitúcií a ustanovizní občianskej spoločnosti, zo samosprávy a z politických strán, ale aj z cirkví, akademických a univerzitných kruhov, intelektuálov a umelcov, od zodpovedných a otvorených podnikateľov.

Táto kríza je veľmi drahá. Ešte drahšou bude, ak sa z nej nepoučíme. Aj preto ju nesmieme premárniť. Berme ju ako výzvu našej doby, jednu z najväčších, akej sme boli doposiaľ vystavení. Nech je pre nás podnetom a pozvaním k rozumným, statočným, odvážnym a spoločným postojom. Slovensko ich potrebuje.

Ďakujem Vám za pozornosť.